

Monika Stawiarska-Lietzau

Podjęmowanie ryzyka jako wartość w wymiarze jednostkowym, społecznym i edukacyjnym

Podstawy Edukacji 6, 269-279

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Monika Stawiarska-Lietzau

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Podjęmowanie ryzyka jako wartość w wymiarze jednostkowym, społecznym i edukacyjnym

Wstęp

Podjęmowanie ryzyka, zwłaszcza w odniesieniu do młodzieży, kojarzone jest z działaniami, które są niebezpieczne i niekorzystne dla jej dobrostanu i potencjału rozwojowego. Badacze różnych specjalności, szczególnie z zakresu psychologii i pedagogiki, podejmują liczne wysiłki, które mają na celu określenie uwarunkowań rodzinnych, środowiskowych i osobowościowych angażowania się w ryzykowne aktywności, czynników ryzyka i ochrony nastolatków przed takimi zachowaniami. Mimo iż tradycja tych badań sięga początków XX w., próby ograniczenia zjawiska podjęmowania ryzyka przez młodzież wciąż spelzają na niczym, a statystyki odnotowują nawet wzrost odsetka nastolatków używających różnorodnych substancji psychoaktywnych, jeżdżących samochodem brawurowo i pod wpływem alkoholu, podejmujących działania antyspołeczne (kradzieże, przemoc, niszczenie mienia) itp. (por. C. Lightfoot, 1997; E. Sharland, 2006).

Wydaje się, że jednym z powodów tego stanu jest to, iż wciąż zbyt mało uwagi poświęca się poznaniu podstawowych motywów leżących u podłoża zachowań ryzykownych, w jakie angażują się nastolatki. Koncentrujemy się na tym, co mogą stracić, pijąc, paląc, zażywając narkotyki, angażując się w przemoc czy zachowania przestępcze. Straty te mogą być bardzo poważne – utrata zdrowia lub życia, uzależnienia, straty materialne, emocjonalne, utrata szans edukacyjnych i rozwojowych – i bezsprzecznie należy podjęmować wysiłki w celu ich minimalizowania. Warto zadać sobie także inne pytania: Co młodzi ludzie mogą zyskać, podejmując ryzyko? Jakie potrzeby w ten sposób zaspokajają? Jaką wartość mają dla nich takie zachowania?

Celem niniejszego artykułu jest analiza podejmowania ryzyka w kontekście wartości, jaką niosą z sobą takie zachowania dla jednostki, poczynając od zysków na poziomie biologicznym, przez korzyści społeczne, a kończąc na refleksji nad wykorzystaniem skłonności do ryzykowania w procesie edukacyjnym.

Dwoista natura ryzyka

Rozważania o wartości podejmowania ryzyka warto rozpocząć od analizy samego pojęcia ryzyka. Ryzyko jest fenomenem pełnym sprzeczności, wymykającym się jednoznacznej opinii i ocenie. Stanowi nieodłączną własność naszej codzienności. Jest obecne w każdej sferze życia: w działalności zawodowej, społecznej i życiu prywatnym. Wiąże się z działaniem w niepewnym, trudnym do przewidzenia i kontrolowania środowisku, w którym osiągnięcie założonych celów i wyników działania nie zawsze jest możliwe.

Słowo „ryzyko” obecne jest w języku potocznym i naukowym. Jego naukowe rozumienie różni się w zależności od dziedziny. Tradycja badań nad ryzykiem wywodzi się z nauk matematycznych, logiki i ekonomii (por. P.L. Bernstein, 1997; Z. Ratajczak, 2004). W naukach tych ryzyko utożsamiane jest z niepewnością, możliwą zmiennością wyników i prawdopodobieństwem ich uzyskania. W medycynie i epidemiologii termin ten oznacza możliwość wystąpienia pewnych niepożądanych zjawisk, takich jak zgon czy zapadnięcie na określoną chorobę (np. ryzyko zawału serca), a jego wielkość szacowana jest na podstawie epidemiologicznych współczynników zapadalności na daną jednostkę chorobową. W naukach technicznych ryzyko definiowane jest w kategoriach prawdopodobieństwa wystąpienia katastrof, wypadków lub chorób związanych z określonymi właściwościami danej technologii, instalacji czy zarządzania. Na przykład ryzyko stosowania energii atomowej w elektrowniach mierzone jest przez prawdopodobieństwo zwiększenia liczby zgonów powodowanych działaniem reaktora w jednym roku (R. Studenski, 2004; J. Van der Pligt, 2002). W psychologii ryzyko najczęściej definiowane jest jako funkcja wielkości straty i jej prawdopodobieństwa. Im większa strata i większe prawdopodobieństwo jej wystąpienia, tym ryzyko jest większe (por. M. Goszczyńska, 1997; M. Stawiarska-Lietzau, 2006; R. Studenski, 2004). Jak widać w powyższych przykładach, w różnych dyscyplinach naukowych rozumienie ryzyka jest dość odmienne, ale utożsamiane jest ono przede wszystkim z czymś, co może przeszkadzać w osiągnięciu zamierzonego celu, spowodować jakąś krzywdę lub stratę.

W mowie potocznej o ryzyku mówi się w różnych kontekstach. Z jednej strony, jest ono utożsamiane z czymś negatywnym – możliwością straty,

niepewnością, niebezpieczeństwem, zagrożeniem, z drugiej zaś podkreśla się jego pozytywny aspekt w postaci nagrody, rozumianej jako zysk, wyzwanie czy okazja, jaką można uzyskać za cenę niepewności i możliwych strat (M. Stawiarska-Lietzau, 2006). Ta dwoista natura ryzyka znajduje wyraz w przysłowiach, które albo zalecają podejmowanie ryzyka („Kto nie ryzykuje, ten nie zyskuje”, „Odważnym szczęście samo dopomaga”), albo przed nim przestrzegają („Kto nie ryzykuje, ten w kozie nie siedzi”, „Pewnego dla niepewnego nie opuszczaj”) (T. Tyszka, T. Zaleśkiewicz, 2001).

Pojęcie ryzyka powiązane jest zazwyczaj z zachowaniem człowieka. Jeżeli ktoś angażuje się w ryzykowne (niepewne) przedsięwzięcie, to takie działanie określane jest zwykle jako podejmowanie ryzyka lub ryzykowanie (R. Studenski, 2004). Według *Słownika psychologii* A. Rebera podejmowanie ryzyka rozumiane jest jako „[...] stopień, w jakim osoba jest chętna podjąć działania wiążące się ze znacznym stopniem ryzyka” (2002, s. 509). Mówiąc o podejmowaniu ryzyka, wielu badaczy podkreśla świadomy wybór i dobrowolny udział człowieka w sytuacjach, które zawierają jakiś znaczący element ryzyka (lub przynajmniej są jako takie spostrzegane). Choć jednostka może znajdować się w sytuacji ryzyka niezależnie od swojej woli, np. z powodu wystąpienia pewnych okoliczności losowych (pożar, powódź itp.) lub braku świadomości potencjalnych zagrożeń i strat związanych z tą sytuacją, w wielu sytuacjach udział ten jest całkowicie zamierzony (por. M. Goszczyńska, 1997; R. Studenski, 2004). Nie oznacza to jednak, że związana z ryzykiem możliwość straty jest celem działania człowieka. Strata jest raczej ceną, jaką płaci jednostka w razie niepowodzenia w osiągnięciu potencjalnego zysku.

Podjęcie ryzyka jako wartość w wymiarze jednostkowym i społecznym

Czy podejmowanie ryzyka można zatem rozpatrywać w kategoriach działań o wartości pozytywnej w wymiarze jednostkowym i społecznym? Według *Słownika psychologii* Rebera wartość może być rozumiana jako „własność bądź jakość rzeczy czyniąca ją użyteczną, pożądaną bądź wysoko ocenianą” albo

ogólna, abstrakcyjna zasada wyznaczająca wzorce zachowania w danej kulturze czy społeczeństwie, którą – w efekcie socjalizacji – członkowie danego społeczeństwa skłonni są wysoko cenić (2002, s. 810).

Wydaje się, że ryzyko i ryzykowanie stanowi wartość zarówno w ujęciu pierwszym (tzn. jako zachowanie użyteczne, przynoszące korzyści jednostce), jak i w sensie cenionego kulturowo wzorca zachowania.

Słowo „ryzyko” pochodzi od staro włoskiego *risicare*, czyli „odważyć się” (P.L. Bernstein, 1997). Podejmowanie ryzyka czy też, innymi słowy, narażanie się na ryzyko jest ceną, jaką ponosimy w celu uzyskania czegoś, co jest dla nas ważne, pożyteczne, pożądane, a czego w inny (bezpieczny) sposób osiągnąć nie możemy lub nie potrafimy. T. Zaleśkiewicz wskazuje, że

[...] człowieka zawsze fascynował postęp, pociągało go dokonywanie zmian i przekraczanie granic możliwości. Osiąganie tego, co ambitne lub niezwykle, jest jednak nierozzerwalnie związane z podejmowaniem ryzyka. W rzeczywistym świecie korzyści są bowiem dodatnio skorelowane z ryzykiem (2005, s. 12).

Korzeni ludzkiej skłonności do podejmowania ryzyka poszukiwać można w naszym dziedzictwie genetycznym. Zdaniem psychologów ewolucyjnych zachowanie organizmów (ludzi i zwierząt) w obliczu ryzyka jest ukształtowane w procesie doboru naturalnego i wspomagane przez istnienie procesów umysłowych wyspecjalizowanych w sterowaniu indywidualnym podejmowaniem ryzyka (por. T. Zaleśkiewicz, 2005; D. Buss, 2001; M. Wilson i in., 1998; R. Studenski, 2000). Przykładem teorii wyjaśniającej podejmowanie ryzyka z perspektywy jego wartości biologicznej jest teoria wrażliwości na ryzyko (TWR). Badania testujące jej trafność, przeprowadzone z udziałem różnych zwierząt (insektów, ryb, ptaków i ssaków) oraz ludzi, wskazują, że organizmy w naturalnych warunkach wykazują awersję do ryzyka, a zatem unikają jego podejmowania, jeśli nie zachodzi taka konieczność. Jeżeli jednostka może zaspokoić swoje potrzeby w sposób bezpieczny, to nie decyduje się na żadne ryzykowne działania. Decyzja o wyborze zachowania ryzykownego może pojawić się wtedy, gdy takie zachowanie spełni kryterium adaptacyjności – jest jedynym sposobem na zapewnienie jednostce przetrwania (np. konieczność zmiany terytorium na bardziej niebezpieczne, gdy wyczerpały się zasoby jedzenia, podjęcie walki z innym osobnikiem w celu zdobycia partnerki) (T. Zaleśkiewicz, 2005). Także ludzie podejmują ryzyko wtedy, gdy jest to jedyny lub najlepszy sposób na zaspokojenie swoich potrzeb. Zmiana miejsca zamieszkania lub wyjazd za granicę w poszukiwaniu pracy, wzięcie kredytu na wysoki procent w celu ratowania zdrowia bliskiej osoby mogą stanowić przykłady koniecznego ryzyka.

Innym udokumentowanym licznymi badaniami biologicznym mechanizmem związanym z podejmowaniem ryzyka jest cecha określana jako poszukiwanie wrażeń (*sensation seeking*). M. Zuckerman definiuje poszukiwanie wrażeń jako

[...] pogoń za nowością, intensywnymi i złożonymi doznaniem i doświadczeniami oraz gotowość do podejmowania ryzyka ze względu na takie doświadczenia (2000, s. 52).

Badania wskazują, że osoby o silnej potrzebie poszukiwania wrażeń są bardziej skłonne do angażowania się w różne rodzaje ryzyka. Poszukiwacze

wrażeń preferują czynności i sytuacje, które są nowe i silnie stymulujące, zaspokajające potrzeby hedonistyczne, bez względu na to, czy są społecznie akceptowane czy nie, i czy są uważane za normalne czy anormalne (w tym zdecydowanie patologiczne). Częściej od osób nieposiadających silnej potrzeby stymulacji podejmują też różnorodne rodzaje zachowań ryzykownych. Stwierdzono m.in., iż osoby uzyskujące wysokie wyniki w zakresie poszukiwania wrażeń preferują i częściej angażują się w sporty ekstremalne, np. skoki spadochronowe, szybownictwo, wyścigi samochodowe i motocyklowe, nurkowanie z aparatem tlenowym, wspinaczka wysokogórska, narciarstwo zjazdowe (por. R. Trimpop, J.H. Kerr, B. Kirkcaldy, 1999; E. Hansen, G. Breivik, 2001). Mają skłonność do wybierania pracy wymagającej częstych zmian oraz zawierającej wysoki poziom ryzyka, tj. policjant, strażak, pilot, kontroler ruchu powietrznego, ratownik wysokogórski (R. Trimpop, J.H. Kerr, B. Kirkcaldy, 1999; T. Zaleskiewicz, 2000). Podjęciem bardziej ryzykownych decyzji inwestycyjnych (częściej inwestują w lokaty charakteryzujące się wysokim, ale bardzo niepewnym zyskiem); angażują się też w takie formy aktywności finansowej, jak gra w ruletkę, udział w zakładach czy gra na giełdzie (T. Zaleskiewicz, 2000). Poszukiwacze wrażeń są również bardziej skłonni do podejmowania zachowań lekkomyślnych i nieakceptowanych społecznie, tj. palenie papierosów, picie alkoholu, zażywanie narkotyków, seks bez zabezpieczeń, prowadzenie samochodu z nadmierną prędkością czy pod wpływem alkoholu, kradzieże, oszustwa, wandalizm (E. Hansen, G. Breivik, 2001; M. Zuckerman, 2000; D. Hamer, P. Copeland, 1998). Badania wskazują także, że poszukiwanie wrażeń jest cechą skorelowaną z wiekiem i płcią – jej natężenie jest większe u mężczyzn i osób młodych.

Powyższe biologiczne mechanizmy wspomagające zachowanie człowieka w sytuacji podejmowania ryzyka stanowią podstawę do sformułowanej przez Zaleskiewicza (2005, 2006) koncepcji ryzyka stymulującego i ryzyka instrumentalnego. Zdaniem tego autora różne motywy podejmowania przez ludzi zachowań ryzykownych można sprowadzić do dwóch zasadniczych przyczyn:

- 1) podejmowanie ryzyka dla osiągnięcia jakiegoś celu – uzyskanie jakiejś korzyści lub uniknięcie pewnej straty (ryzyko instrumentalne),
- 2) podejmowanie ryzyka w celu przeżycia przyjemnych, ekscytujących doznań (ryzyko stymulacyjne).

Przykładem ryzyka instrumentalnego może być zaciągnięcie wysokiego kredytu w celu założenia własnej firmy czy przekraczanie dozwolonej prędkości podczas jazdy samochodem w celu zdążenia na ważne spotkanie. W przypadku ryzyka stymulacyjnego jednostka nie oczekuje określonego zysku czy osiągnięcia jakiegoś konkretnego celu. Istotą ryzykownego działania jest zabawa, możliwość przeżycia przyjemności, ekscytacji, doświadczenia nowych doznań. Przykładami takich zachowań są picie alkoholu czy zażywanie innych substancji psychoaktywnych, skok na bungee czy szybka

jazda samochodem (nie z powodu pośpiechu, ale dla przyjemności, jaką daje takie zachowanie).

Ludzie różnią się między sobą skłonnością do podejmowania ryzyka oraz interpretacjami roli, jaką w ich życiu odgrywają zachowania ryzykowne. Zaleśkiewicz wskazuje, że jednostki posługują się różnymi stylami spostrzegania ryzyka. Osoby charakteryzujące się spostrzeganiem ryzyka w kategoriach instrumentalnych dostrzegają w podejmowaniu ryzyka przede wszystkim szansę na osiągnięcie sukcesów. Natomiast osoby charakteryzujące się spostrzeganiem ryzyka w kategoriach stymulacyjnych traktują ryzyko głównie jako sposób na dostarczanie sobie przyjemnych doznań psychofizjologicznych (T. Zaleśkiewicz, 2006, s. 42).

Okres dorastania wiąże się z istotnym nasileniem angażowania się nastolatków w zachowania ryzykowne. Do najbardziej typowych zachowań obserwowanych w tym okresie, określanych zazwyczaj mianem zachowań problemowych (*problem behaviours*) lub lekkomyślnych (*reckless behaviours*), można zaliczyć: palenie papierosów, picie alkoholu, zażywanie innych substancji psychoaktywnych (marihuana, leki, narkotyki itp.), przedwczesna inicjacja seksualna, ryzykowna jazda samochodem, przemoc, zachowania przestępcze (R. Studenski, 2004; J. Szymańska, 2000). Są one rozpatrywane najczęściej jako działania motywowane potrzebą silnych wrażeń i doznaniami przyjemności (czyli jako ryzyko stymulacyjne), które stanowią jednocześnie wyraz niewłaściwej adaptacji młodzieży i zagrożenie dla jej rozwoju (por. T. Zaleśkiewicz, 2005; J. Szymańska, 2000; R. Jessor, 1987; M. Stawiarska-Lietzau, 2012). Głębsza analiza powodów, dla których nastolatki podejmują różnorodne zachowania ryzykowne, także te na pierwszy rzut oka nieprzystosowawcze i szkodliwe, wskazuje jednak, że mogą one pełnić ważną i adaptacyjną z rozwojowego punktu widzenia funkcję. Okres dorastania to czas ogromnych zmian w życiu młodych ludzi, które pozostają w związku nie tylko z dojrzewaniem płciowym, ale i podejmowaniem nowych ról społecznych związanych ze stopniowym osiągnięciem statusu osób dorosłych. Zdaniem niektórych badaczy (C. Lightfoot, 1997; R. Studenski, 2004; M. Stawiarska-Lietzau, 2012) podejmowanie zachowań ryzykownych w tym okresie przynosi młodzieży wiele korzyści. Pozwalają one nie tylko zaspokoić chęć przeżycia czegoś ekscytującego i radzić sobie z lękiem, frustracją lub nudą, ale dostarczają wielu korzyści o charakterze instrumentalnym: zwiększają poczucie sprawstwa przez możliwość sprawdzenia się w nowych okolicznościach, rozwijają poczucie autonomii i niezależności wkraczających w dorosłość nastolatków, sprzyjają rozwojowi dorosłej tożsamości oraz stanowią symboliczne potwierdzenie dojrzałości i rozwojowe przejście w okres dorosłości.

Ważną korzyścią, jaką młodzi ludzie (zwłaszcza chłopcy) odnoszą w związku z angażowaniem się w ryzykowne aktywności jest także społeczna aprobata. M. Stawiarska-Lietzau wskazuje, że

[...] dokonanie jakiegoś niezwykłego, niebezpiecznego czy zakazanego wyczynu jest powodem do dumy, wzbudza podziw kolegów i zwiększa prestiż jednostki w grupie. Rozwaga i ostrożność są postrzegane przez młodzież jako tchórzostwo lub słabość – szczególnie wśród chłopców – a osoby, które takich zachowań unikają, są często wyśmiewane i odrzucane. Wpływ grupy rówieśniczej widoczny w zachęcaniu do ryzykownych wyczynów, modelowaniu takich zachowań i wyrażaniu aprobaty dla osób, które nie boją się podjąć wyzwania, jest uznawany za jeden z najistotniejszych moderatorów angażowania się młodzieży w niebezpieczne zachowania (2012, s. 7).

Spoleczne uznanie dla podejmowania ryzyka przez nastolatków jest odbiciem kulturowego stosunku do ryzyka i ryzykantów:

[...] ryzyko w niektórych przypadkach podejmuje się dlatego, że takie zachowanie jest uznawane za bardziej wartościowe od zachowania ostrożnego, a ryzykanci są przekonani, że niepodjęcie ryzyka może spowodować utratę prestiżu lub obniżenie samooceny (R. Studenski, 2004, s. 168).

Prowadzone w latach 60. XX w. badania nad grupowym podejmowaniem decyzji wykazały, że ludzie mają tendencję do oceniania siebie jako co najmniej tak samo skłonnych do ryzyka jak inni oraz zmieniania swoich decyzji na bardziej ryzykowne, kiedy spostrzegają, że ich wybory są bardziej asekuranckie (ostrożne) w porównaniu z decyzjami innych członków grupy. Zjawisko to nazwano „przesunięciem ryzyka w grupie”, a koncepcją najlepiej wyjaśniającą jego występowanie okazała się hipoteza ryzyka jako wartości, która zakłada, że podjęcie umiarkowanego ryzyka jest w znaczeniu kulturowym wyżej cenione niż zachowanie ostrożne (R. Studenski, 2004; R.D. Clark, 1983). R. Brown (1965, za: E. Aronson, T. Wilson, R. Akert, 1997) sformułował teorię wartości kształtowanej kulturowo, w której dowodzi, że gotowość do podejmowania ryzyka oraz nowatorskich, innowacyjnych działań jest kulturowo kształtowana i wzmacniana w tych kulturach, gdzie ryzyko jest cenioną wartością (dotyczy to m.in. kultury euroamerykańskiej). W kulturach tych bardziej pozytywnie postrzegane są jednostki, które są ryzykantami w porównaniu z osobami ostrożnymi i które preferują sytuacje o wieloznacznym ryzyku niż sytuacje jednoznacznie pewne. Osoby podejmujące ryzyko spostrzegane są także jako bardziej kompetentne (R. Brown, 1965, za: E. Aronson, T. Wilson, R. Akert, 1997).

Podjęcie ryzyka jako wartość w wymiarze edukacyjnym

Jak wskazano powyżej, podejmowanie ryzyka można uznać za zachowanie stanowiące wartość w ujęciu jednostkowym oraz społecznym. Podjęcie ryzyka, jednostka odnosi wymierne korzyści w postaci uzyskania

dóbr niedostępnych za pomocą działań stereotypowych czy ostrożnych, może osiągnąć większe zyski (np. przez bardziej ryzykowne, ale opłacalne inwestycje), zdobyć nieznane wcześniej tereny, zaspokoić wiele potrzeb psychologicznych (w tym potrzebę ciekawości, silnych wrażeń, uznania społecznego, osiągnięć). Choć podejmowanie umiarkowanego ryzyka jest pozytywnie wartościowane i społecznie pożądane, jak się wydaje, nie znajduje to odzwierciedlenia w sferze edukacji, w której ryzykowanie rozpatrywane jest prawie wyłącznie w kontekście zachowań negatywnych i szkodliwych.

R. Studenski dowodzi, że obserwowana wśród młodzieży tendencja do angażowania się w niebezpieczne, społecznie nieakceptowane zachowania („zachowania problemowe”) wynika w znacznej mierze z naturalnego w okresie dorastania wzrostu samodzielności nastolatków i podejmowania działań będących symbolami dorosłości oraz braku zachęt i wyzwań do społecznie akceptowanego ryzyka:

Jeśli jednostka nie ma możliwości uczestniczenia w organizowanych przez rodziców lub nauczycieli pożądanych ryzykownych przedsięwzięciach spostrzeżanych przez młodzież jako wyzwanie, to z dużym prawdopodobieństwem zaangażuje się w działania problemowe (2004, s. 113).

Podejmując ryzyko, o czym wspomniano we wcześniejszej części artykułu, młodzież zaspokaja wiele ważnych dla niej potrzeb: ekscytacji i poszukiwania silnych wrażeń, radzenia sobie z negatywnymi emocjami, zdobywania samodzielności i autonomii, poczucia własnej wartości czy kształtowania dorosłej tożsamości. Oddziaływania edukacyjne i wychowawcze powinny zatem wychodzić naprzeciw tej naturalnej rozwojowo tendencji do angażowania się w nowe, ryzykowne aktywności, uwzględniając potrzeby i wartości, którymi kieruje się młodzież. Jak się wydaje, programy nauczania nastawione są wciąż bardziej na przekazywanie wiedzy niż jej samodzielne zdobywanie, na odtwarzanie wiadomości według z góry ustalonego klucza niż niezależność myślenia i dochodzenia do celu. Wykorzystywanie w programach nauczania i doborze metod nauczania działań aktywizujących uczniów, zachęcających do samodzielności, niezależności i podejmowania autonomicznych decyzji jest krokiem w kierunku stymulowania młodzieży do podejmowania pozytywnego i rozwojowo wartościowego ryzyka.

Skłonność do podejmowania ryzyka jest cechą wspomagającą zachowania o charakterze transgresyjnym, które wiążą się z przekraczaniem dotychczasowych granic poznania i aktywności jednostki; jest ważnym elementem rozwoju osobistego oraz społecznego; jest niezbędnym elementem podejmowania działań przedsiębiorczych i twórczych (M. Stawiarska-Lietzau, E. Kornacka-Skvara, A. Miklewska, 2009; M. Stawiarska-Lietzau, 2011; R. Studenski, 2004; S. Kołodziej, M. Goszczyńska, 2006). Warto zatem stwarzać młodzieży warunki do podejmowania działań twórczych, wymagających kreatywności i odwagi w wyrażaniu siebie, samodzielności i inicjatywy.

W literaturze przedmiotu niewiele można znaleźć doniesień z badań nad korzyściami wynikającymi dla młodzieży z angażowania się w ryzyko pozytywne, społecznie akceptowane i kontrolowane przez dorosłych. Ich przykładem jest praca L. Kander (2009), w której analizowano konsekwencje udziału młodzieży w przygotowaniu i wystąpieniu w przedstawieniu w teatrze szekspirowskim. Autorka założyła, iż wyzwanie, jakim jest udział nastolatków w przygotowaniu spektaklu oraz występ w nim, dostarczą młodzieży doświadczenia dyscypliny i ekscytacji, które wzmocnią ich poczucie własnej wartości, stworzą okazję do podejmowania pozytywnego ryzyka oraz zachęcą do nawiązania więzi z rówieśnikami. W badaniach wzięło udział 17 uczniów szkoły średniej, którzy wybrali udział w pracach teatru jako zajęcia fakultatywne. Wyniki potwierdziły wzrost poczucia własnej wartości oraz doświadczanie przez uczniów podejmowania ryzyka pozytywnego, w mniejszym stopniu odnotowano natomiast związek udziału w pracach teatru ze zwiększeniem więzi z rówieśnikami. Przypadek ten wskazuje, że nie tylko działania podejmowane przez młodzież w gronie rówieśników i w opozycji do dorosłych, ale także aktywność, która jest organizowana i monitorowana przez dorosłych, może zaspokajać tę silną i rozwojowo istotną potrzebę podejmowania ryzyka, przeżywania ekscytacji i silnych wrażeń.

Stwarzanie przez dorosłych warunków do uprawiania sportów przez budowanie boisk, torów przeszkód i skateparków, zachęcanie młodzieży do udziału w olimpiadach, konkursach plastycznych, przedstawieniach teatralnych i samodzielnej zbiórki pieniędzy na ważny dla młodzieży cel, samodzielnego zorganizowania wycieczki szkolnej i wyprawy w góry – to tylko nieliczne przykłady sytuacji, które mogą być organizowane w procesie edukacyjnym, a które zawierają w sobie element ryzyka i niepewności w wymiarze fizycznym, społecznym czy intelektualnym. Ważne, aby nauczyciele, pedagodzy, psychologowie i inne osoby biorące udział w nauczaniu i wychowaniu młodzieży miały świadomość, iż skłonność do podejmowania ryzyka przez młode osoby to nie tylko problem, ale i wartość – szansa na rozwijanie poczucia własnej wartości i tożsamości, poczucia sprawstwa, kreatywności czy kompetencji społecznych, które warto w procesie edukacyjnym uwzględnić i twórczo wykorzystać.

Bibliografia

- Aronson, E., Wilson, T., Akert, R. (1997). *Psychologia społeczna. Serce i umysł*. A. Brzezińska i in. (tłum.). Poznań.
- Bernstein, P.L. (1997). *Przeciw bogom. Niezwykłe dzieje ryzyka*. T. Baszniak, P. Borzęcki (tłum.). Warszawa.

- Brown, R. (1965). *Social Psychology*. New York.
- Buss, D.M. (2001). *Psychologia ewolucyjna*. M. Orski (tłum.). Gdańsk.
- Clark, R.D. (1983). Przesunięcie poziomu ryzyka pod wpływem grupy. Analiza krytyczna. W: W.E. Scott, L.L. Cummings (red.). *Zachowanie człowieka w organizacji*. B. Czarniawska (tłum.). Warszawa.
- Goszczyńska, M. (1997). *Człowiek wobec zagrożeń. Uwarunkowania oceny i akceptacji ryzyka*. Warszawa.
- Hamer, D., Copeland, P. (1998). *Geny a charakter*. J. Suchecki (tłum.). Warszawa.
- Hansen, E.B., Breivik, G. (2001). Sensation Seeking as a Predictor of Positive and Negative Risk Behaviour among Adolescents. *Personality and Individual Differences*, 30.
- Jessor, R. (1987). Risky Driving and Adolescent Problem Behavior: An Extension of Problem Behavior Theory. *Alcohol Drugs Driving*, 3(3–4).
- Kander, L. (2009). The Impact of the Shakespearean Theater Production Experience on the Development of Adolescent Self-Esteem, Positive Risk-Taking and Pro-Social Peer Bonding. *Dissertation Abstracts International Section A: Humanities and Social Sciences*, 70(1–A).
- Kołodziej, S., Goszczyńska, M. (2006). Kulturowe uwarunkowania skłonności do ryzyka osób przedsiębiorczych. W: M. Goszczyńska, R. Studenski (red.). *Psychologia zachowań ryzykownych*. Warszawa.
- Lightfoot, C. (1997). *The Culture of Adolescent Risk-Taking*. New York.
- Ratajczak, Z. (2004). Kontrowersje wokół pojęcia ryzyka. Źródła i konsekwencje. W: R. Studenski (red.). *Zachowanie się w sytuacji ryzyka*. Katowice.
- Reber, A.S. (2002). *Słownik psychologii*. B. Janasiewicz-Kruszyńska i in. (tłum.). Warszawa.
- Sharland, E. (2006). Young People, Risk Taking and Risk Making: Some Thoughts for Social Work. *British Journal of Social Work*, 36.
- Stawiarska-Lietzau, M. (2006). Jak rozumiemy „ryzyko”? Ryzyko i jego ujmowanie w psychologii. *Prace Naukowe AJD w Częstochowie. Psychologia*, XIII.
- Stawiarska-Lietzau, M. (2011). W poszukiwaniu szczęśliwego twórcy – cechy osobowości transgresyjnej a zadowolenie z życia młodzieży. W: A. Gofron, M. Adamska-Staroń (red.). *Podstawy edukacji. Konteksty dydaktyczne*. T. 4. Kraków.
- Stawiarska-Lietzau, M. (2012). Kulturowe i rozwojowe uwarunkowania podejmowania ryzyka przez młodzież. W: K. Rędziński, M. Łapot (red.). *Pedagogika. Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza*, 21.
- Stawiarska-Lietzau, M., Kornacka-Skwara, E., Miklewska, A. (2009). Podejmowanie ryzyka przez młodzież jako szansa rozwoju i wyzwanie edukacyjne. W: A. Gofron, M. Adamska-Staroń (red.). *Podstawy edukacji. Ciągłość i zmiana*. T. 2. Kraków.
- Strelau, J. (2001). *Psychologia temperamentu*. Warszawa.
- Studenski, R. (2000). Ocena skłonności do podejmowania ryzyka jako czynnik warunkujący dobór partnera. W: J. Stanik (red.). *Psychologia. Badania i aplikacje*. T. 3: *Trudności i zaburzenia w społecznym funkcjonowaniu człowieka*. Katowice.
- Studenski, R. (2004). *Ryzyko i ryzykowanie*. Katowice.

- Szymańska, J. (2000). *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej profilaktyki*. Warszawa.
- Trimpop, R.M., Kerr, J.H., Kirkcaldy, B. (1999). Comparing Personality Constructs of Risk-taking Behavior. *Personality and Individual Differences*, 26.
- Tyszka, T., Zaleskiewicz, T. (2001). *Racjonalność decyzji*. Warszawa.
- Van der Pligt, J. (2002). Ryzyko. W: A.S.R. Manstead, M. Hewstone, *Encyklopedia Blackwella. Psychologia społeczna*. Warszawa.
- Wilson, M., Daly, M., Gordon, S. (1998). The Evolved Psychological Apparatus of Human Decision Making is One Source of Environmental Problems. W: T. Caro (red.) *Behavioral Ecology and Conservation Biology*. New York.
- Zaleskiewicz, T. (2000). Skłonność do podejmowania ryzyka jako kryterium doboru kadr. W: T. Witkowski (red.), *Nowoczesne metody doboru i oceny personelu*. Kraków.
- Zaleskiewicz, T. (2005). *Przyjemność czy konieczność. Psychologia spostrzegania i podejmowania ryzyka*. Gdańsk.
- Zaleskiewicz, T. (2006). Ryzyko jako konieczność i ryzyko jako przyjemność. Teoria i jej empiryczna weryfikacja. W: M. Goszczyńska, R. Studenski (red.). *Psychologia zachowań ryzykownych*. Warszawa.
- Zuckerman, M. (2000). Are You A Risk Taker? *Psychology Today*. November – December.

Streszczenie

Podjęmowanie ryzyka, zwłaszcza w odniesieniu do młodzieży, kojarzone jest z działaniami, które są niebezpieczne i niekorzystne dla jej dobrostanu i potencjału rozwojowego. Warto jednak zadać sobie pytania: Co młodzi ludzie mogą zyskać, podejmując ryzyko? Jakie potrzeby w ten sposób zaspokajają i jaką wartość mają dla nich takie zachowania? Celem niniejszego artykułu jest analiza podejmowania ryzyka w kontekście wartości, jaką niosą z sobą takie zachowania dla jednostki, poczynając od zysków na poziomie biologicznym, przez korzyści społeczne, a kończąc na refleksji nad wykorzystaniem skłonności do ryzykowania w procesie edukacyjnym.

Summary

Risk taking is usually regarded as an activity which is dangerous and disadvantageous for adolescents' well-being and development. However it is worth to ask a question: what profits young people can acquire taking the risk, what needs they can satisfy and what is the value of risk taking behaviours? The goal of the article is an analysis of risk taking in the context of profits gained by people on biological through social to educational level.